

Sterk verminderd meetbaar

Handleiding voor de beoordeling van de psyche van een verdachte

Wat wil de rechter weten?

Is bij de verdachte sprake van een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens? Welke diagnose hoort daarbij? En hoe zat dat op het moment van het misdrijf? Kon hij toen zijn wil bepalen? Bestaat er een verband tussen het misdrijf en de stoornis of gebrekkige geestelijke ontwikkeling? Zijn er eventuele andere risicofactoren? Kan het misdrijf daaruit verklaard worden? Op welke manier, in welke mate en hoe toerekeningsvatbaar is de verdachte dan? Als de stoornis blijft bestaan hoe groot is dan de kans op herhaling? Hoe kan herhaling worden voorkomen of beperkt? (bron W.F.J.M Van Kordelaar 2002 Kluwer, Beslisingsondersteuning onderzoek geestvermogens)

Wie zijn het vaakst ontoerekeningsvatbaar?

Bij de meest ernstige aandoening, *psychose*, werd de rechter geadviseerd in ongeveer één op de vier zaken de verdachte ontoerekeningsvatbaar te verklaren: 262 van de 815 zaken. Bij *stemmingsstoornissen* (depressies of manies) werd ontoerekeningsvatbaar in 22 van de 580 zaken geadviseerd. Bij het gebruik van *roesmiddelen* werd in 86 van de 1.502 zaken ontoerekeningsvatbaar geadviseerd. Alcohol en andere drugs zijn niet verontschuldigend, tenzij ze pathologisch gebruikt zijn, bijvoorbeeld als gevolg van een ernstige verslavingsziekte. Bij *parafillie* (seksuele aberratie) werd in 4 van de 109 onderzochte zaken het advies ontoerekeningsvatbaar gegeven. *Zwakzinnigheid* leidde in 10 van de 183 zaken tot het advies ontoerekeningsvatbaarheid. Bij *persoonlijkheidsstoornissen* werd in 74 van de 2859 gevallen geadviseerd om het delict niet toe te rekenen. Meestal was daarbij sprake van een combinatie met een andere stoornis.

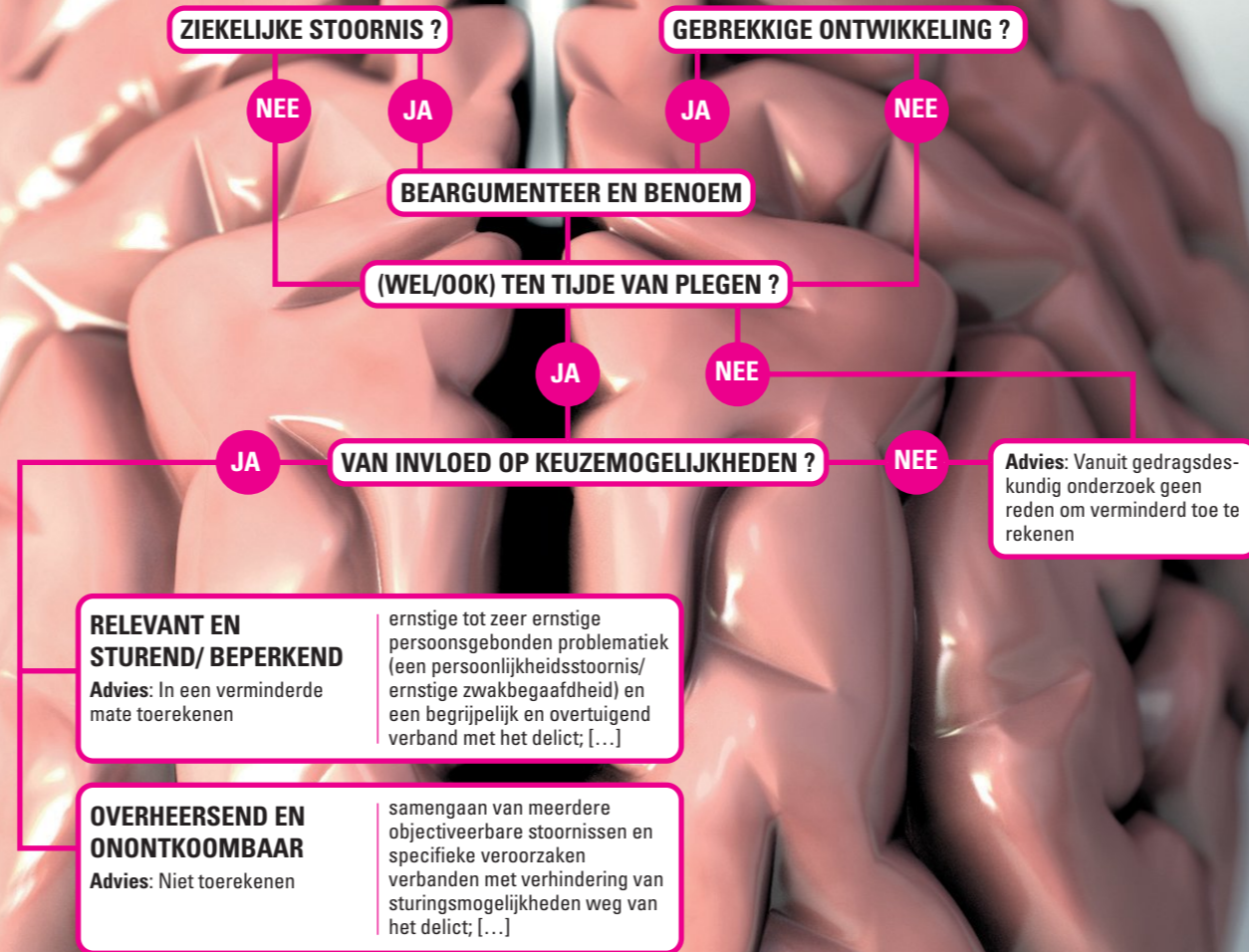
In hoeveel zaken de rechter het advies van de deskundige precies opvolgt is onbekend – aangenomen wordt dat in ruim 90 procent van de rapporten de rechter het advies van de gedragsdeskundige volgt (NIFP 2008)

Van Kordelaar relateert de kritische onderzoek van Corrie van Esch. Dat markeert precies een overgangperiode. Het eerste verplichte ‘format’ voor de adviesrapporten aan de rechter dateert van 2000. Van Kordelaar: “Dan kun je niet verwachten dat het in 2001-2002 al is ingeburgerd.” Vóór de eeuwwisseling “had iedereen zo zijn eigen manier om een rapport te schrijven”. Daarbij liepen feiten en meningen inderdaad soms door elkaar. “Er was toen een groot verschil in kwaliteit. Sindsdien hebben we grote stappen gemaakt”.

Maar is er ooit wetenschappelijk getoetst hoe betrouwbaar deze onderzoeken zijn? Bijvoorbeeld door in één zaak blind twee adviezen te laten schrijven? Van Kordelaar zegt dat ooit zelf van plan te zijn geweest. Maar aan zulke experimenten ‘op mensen’, verdachte én slachtoffer, kleven ethische bezwaren. Hij vindt wel dat de wetenschap “er nogal achteraan hobbelt.” Het is immers onbekend wat er precies met de adviezen gebeurt. De rechtspraak rapporteert niet structureel hoe de adviezen worden gewogen bij het vonnis, wat er precies mee wordt gedaan en hoe ze intern worden beoordeeld. “We krijgen dat niet systematisch terug.”

Ook wat volgende gebruikers met het advies doen, is vaak onbekend – klopt de diagnose nog als er een vervolgbehandeling wordt begonnen? Wanneer duikt de cliënt weer in het strafrechtelijk circuit op en is er dan een verband met de ooit geconstateerde stoornis? Hoe vaak vragen advocaten twee jaar is 18 procent van de registratieaanvragen uit deze groep afgewezen. De helft op kwalitatieve gronden. “In de volle breedte zijn daar verbeterlagen nodig”, zegt hij. Onder de geweigerden bevinden zich velen die, soms al jaren, voor Justitie werken.

De vragen van de psychiater

Illustratie Studio NRC

Er zijn andere methodieken en ‘heel andere kennis’ nodig om deze selectie psychopaten, pedofielen, borderliners en schizofrenen te kunnen beoordelen. “Als gewone psycholoog kun je dit werk helemaal niet doen. Maar het gebeurt wel.”

Er word bovendien een zeer nauwkeurig oordeel gevraagd. De Nederlandse rapporteur hanteert vijf gradaties. Behalve toerekeningsvatbaar, ontoerekeningsvatbaar, en ‘verminderd’ toerekeningsvatbaar bestaan er hier nog twee. ‘Enigszins verminderd’ en ‘sterk verminderd’ toerekeningsvatbaar. Deze mate van vermindering komt in Europa nergens voor. Is die ‘schijf van vijf’ ook ergens op gebaseerd? De Ruiter is er kort over. Nattevingerwerk, meent ze.

Psycholoog Van Kordelaar van het NIFP is diplomaatiker over deze in de praktijk ‘uitgekristalliseerde’ indeling die het deskundigenoordeel ‘vertaalt’ voor de rechter. Hij ziet het als een reactie op de behoefte van de rechter om zo precies mogelijk de strafmaat te kunnen bepalen. En het

is uiteindelijk de rechter die weegt en de precieze toerekening bepaalt. Dat is geen medisch oordeel, maar vooral een normatieve kwestie, voorbehouden aan de jurist, onderstreep hij.

Een psycholoog kan wel degelijk iets zeggen over een verband tussen de stoornis en het misdrijf, vindt De Ruiter. “Vaak gaat het niet over de stoornis zelf, maar over elementen daaruit. Iemand is labiel, heeft stemmingsproblemen, is snel geïrriteerd, licht ontvlambaar. Dat kan op borderline wijzen. Misschien heeft hij daarom in een ruzie een mes gepakt. Dat kan ik uitleggen aan de rechter. Dat is ‘mijn’ vraag.” Maar of zo iemand ‘enigszins’, ‘sterk verminderd’ of ‘gewoon verminderd’ toerekeningsvatbaar is? “Dat weet ik gewoon niet”.

Volgens Van Kordelaar zijn er weinig instrumenten om vast te stellen hoe een stoornis exact doorwerkt op een misdrijf. Of die stoornis er is, valt

PSYCHIATRIE In de rechtzaal adviseren psychiaters vaak over de vraag of verdachten verantwoordelijk gehouden moeten worden voor hun daden. Maar hoe bepalen de experts of een misdadiger toerekeningsvatbaar is?

Folkert Jensma

Is een man die op zijn gemak binnen een uur 69 jongeren op een eiland doodschiet gestoord? Wat te denken van de man die 67 baby’s en peuters seksueel misbruikt, dat filmt en daarna via internet distribueert?

De Noor Anders Breivik was volgens de psychiaters ontoerekeningsvatbaar – hij zou onder invloed van een psychose hebben gehandeld. Een tweede onderzoeksteam verklaarde hem echter geestelijk gezond. En een expertpanel trok dat vorige week weer in twiifel. Wat de Noorse rechter zal zeggen is nog niet bekend.

De Amsterdamse rechtbank volgde bij Robert M. het advies van de psychiaters. Die vonden hem ‘verminderd toerekeningsvatbaar’. In het Pieter Baan Centrum werd hij als pedofiel, hyperseksueel, antisociaal en narcistisch gekwalificeerd, ten tijde van zijn delicten. Het leverde hem 18 jaar cel op, in plaats van de maximale 20, en TBS.

Maar hoe betrouwbaar zijn de diagnoses waar de rechter zich op baseert? Welke zekerheid heeft de rechter dat het oordeel van de psychiaters en psychologen wetenschappelijk ook valide is?

Populair zijn deze deskundigen wel, in het strafproces. In Nederland wordt de forensisch psychiater en psycholoog in vergelijking met andere landen relatief vaak om advies gevraagd, zegt Wim van Kordelaar, klinisch psycholoog en bestuurder van het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIFP).

Psychiaters en psychologen geven de laatste tien jaar in 4.000 tot 5.000 zwaardere strafzaken per jaar – 25 procent van het totaal – hun oordeel over de vraag of er een ‘stoornis of een gebrekkige geestelijke ontwikkeling’ bij de verdachte is. En of dat invloed had op het delict. Artikel 39 wetboek van strafrecht verklaart iemand in zo’n geval niet strafbaar. Zuiver ontoerekeningsvatbare daders zijn zeldzaam (zie kader). Bij het NIFP wordt het totaal geschat op niet meer dan 5 procent van de onderzoeken die worden gedaan.

De bulk aan adviesrapporten wordt geschreven door de 560 vrij gevestigde psychiaters en psychologen die de opleiding forensisch psychiater volgden en daarna zijn erkend en ingeschreven als gerechtelijk deskundige. De rapporteurs vergaren informatie bij eerdere hulpverleners, zoals de huisarts, psychologen, psychiaters, eventuele gezinsvoogden en doen een uitgebreide ‘anamnese’ bij de verdachte. Dat komt naar op gericht vragen stellen en observeren met het oog op een diagnose. Soms worden ook ouders, partner, collega’s of kennissen geïnterviewd. En er wordt getest – vaak op intelligentie. Rapporteurs mogen aan verreweg de meeste gevallen van Justitie niet meer dan 14 tot 22 uur besteden.

En deugen die rapporten dan ook? In maart promoveerde de juriste Corrie van Esch aan de Leidse rechtenfaculteit op dit onderwerp. Haar

onderzoek schokte de strafrecht-spraak. Niet iedere gedragsdeskundige die bevoegd is, is ook bekwaam, luidde simpelweg haar conclusie. En: destrekking van het advies hangt net zo goed af van de kenmerken van de deskundige als van de verdachte.

Van Esch onderzocht 123 oudere rapporten, een steekproef uit het eerste half jaar van 2001. Zowel van psychiaters en psychologen ‘solo’ als van multidisciplinaire onderzoeken. Slechts in één op de drie rapporten trof zij toen een min of meer duidelijke beschrijving aan van het verband tussen de stoornis en het delict. Zij trof rapporten aan waarin *geen enkel* verband tussen het misdrijf en de stoornis werd beschreven, maar de verdachte wel volledig ontoerekeningsvatbaar zou zijn geweest.

Jargon

Werden verdachten door twee verschillende deskundigen onderzocht, dan verschilde de uitkomst vaak ‘behoorlijk’. Rapporten bevatten vaak tegenstrijdige formuleringen en veel jargon. Ook gebrek aan stelligheid en onderbouwing was een euvel. Waarom de deskundige een diagnose precies stelde, werd vaak niet beargumenteerd. Met de verdachte werd ‘niet of nauwelijks’ gesproken over zijn misdrijf. Ook nogal een handicap, omdat het juist daarom gaat. Recidive-voorspellingen vond zij ‘op drijfzand gebouwd’. Er werd ‘geen enkele keer’ een gestructureerde klinische methode gevolgd die als ‘state of the art’ kon worden beoordeeld.

Van Esch concludeerde ook dat de rechters grif megingen met de adviezen. In 80 procent van de vonnissen kwamen letterlijke passages of parafraseringen voor. Naar tien procent werd in het vonnis verwezen. Tien procent van de rapporten werd genegeerd. Een kritische bespreking kwam zelden voor. “Daarvoor moeten gedragsdeskundigen het erg bont maken”, aldus van Esch.

Hoogleraar forensische psychologie Corinne de Ruiter (Universiteit Maastricht) is ook kritisch. Toen zij als klinisch psycholoog in 1995 in deze sector ging werken verbaasde ze zich over het “gebrek aan wetenschappelijke onderbouwing en transparantie” in de forensische gedragswetenschap. De gemiddelde psycholoog heeft verstand van angsten, depressies en een “beetje psychose”, zo weet zij uit haar tijd als doцент voor de GGZ-opleiding. De forensische psychologie is een “héél andere tak van sport”, in vergelijking met de meeste gewone patiënten die een psycholoog bij het Riagg pleegt te behandelen. In de forensische praktijk gaat het om veel ernstiger persoonlijkheidsproblematiek.

‘Voorspellingen van recidive zijn op drijfzand gebouwd.’

Juriste Corrie van Esch